

Hadas Miklós

A hegemon maszkulinitás szociológiai konstrukciói

Férfikutatások a tudományos normalizálódás útján

Nyolc évvel ezelőtt, a férfikutatásokat bemutató első *Replika*-blokkban Harry Brod 1987-es definícióját idézve (Brod 2001: 38) igyekeztem rámutatni arra a paradoxonra, hogy míg a hagyományos – értsd: modern – társadalomtudományok szinte valamennyi fontosabb paradigmája „*male-stream mesternarratívaként*”, azaz a férfilet, ill. férfibeágyazottság látens objektivációjaként fogható föl, addig a modern társadalomtudományok e férfitapasztalat társadalmi meghatározóival és összetevőivel a huszadik század utolsó harmadáig szinte egyáltalán nem foglalkoztak (Hadas 2001: 25). Nos, azóta ismét sok víz lefolyt a Mississippin és a Rajnán, és ma már minden jel arra mutat, hogy a férfikutatások eljutottak a normál tudományos létezés módjára konszolidálódott intézményi állapotába. Ennek legbiztosabb indikátora, hogy a 21. század elején egymás után jelentek meg a férfikutatások eredményeit summázó szöveggyűjtemények és tanulmánykötetek (Whitehead és Barrett 2001; Whitehead 2002; Adams és Savran 2002; Haywood és Mac an Ghaill 2003; Kimmel és mások 2005).

Noha Magyarországon még kevésbé közzismert, az angolszász és német egyetemi világban ma már tankönyvi közhely, hogy a maszkulinitással, ill. a férfiakkal kapcsolatos témák kutatása mintegy fél évszázados múltra tekinthet vissza. A funkcionalizmus volt az első komoly szociológiai irányzat, melynek fogalomrendszere azzal az igénnyel lépett föl, hogy a nemi alapú társadalmi különbségeket szisztematikusan ragadja meg. E megközelítéseket akár a *férfikutatások első hullámának* is nevezhetjük – amennyiben persze hívei vagyunk az ilyen iskolás megfogalmazásoknak (ám ha nem is kedveljük különösebben az ilyen típusú klasszifikációkat, be kell látnunk, hogy egy normál állapotba kerülő új aldiszciplína esetében azok *nem jönnek rosszul*). S noha már a negyvenes évektől jelentek meg tanulmányok e tárgy körében (Komarovskij 1946, 1950),¹ Parsons és munkatársai az ötvenes évek közepén publikálták a dzsender témája szempontjából legfontosabb művüket (Parsons és Bales 1953), melyben különbséget tettek a családi szocializáció révén kialakuló „instrumentális” férfi-, valamint az „expresszív” női *nemi szerepek* között. E paradigma szerint a szocializáció révén belsővé

¹ Ha figyelembe vennénk az antropológiai és pszichológiai szakirodalmat is, még mélyebben nyúlhatnánk vissza az időben. E tekintetben hasznos adalékokkal szolgál Carrigan és mások e válogatásban közölt cikke.

tett nemi szerepek – az egyéb társadalmi funkciókhoz hasonlóan – a rendszer stabilitásának és rugalmasságának megteremtését szolgálják. Az ötvenes években – főleg az Egyesült Államokban – számos olyan cikk jelent meg, melyekben a férfiszerep, ill. férfiszocializáció problémakörét a strukturalista funkcionális kategóriái alapján kívánták értelmezni a szociálpszichológus és szociológus szerzők.²

Az ötvenes-hatvanas évektől az „apák szociológiája”, vagyis az uralmi helyzetű, harmóniaelméleti megalapozottságú, többnyire konzervatív politikai irányultságú funkcionális támadások kereszttüzébe kerül. A támadók az újonnan jövők, az akkor pályakezdő fiatalok, akik konfliktuselméleti (mindenekelőtt marxista) kiindulópontból, s jó eséllyel a radikális baloldali mozgalmakkal szolidaritást vállalva zúdítják fegyvertárukat a parsonsiánus szociológia különböző összetevőire, így természetesen a normatív megalapozottságú nemiszerepelméletre is. Véleményük szerint a férfi és a női nemi szerepek reciprocitásának föltételezése egy rugalmatlan, életidegen modellen alapul, mely biológiai tényezőkből eredezteti és megváltoztathatatlannak tekinti a férfi-nő dichotómiát. Joseph Pleck, a szerveződő akadémiai férfigutatások egyik korai számottevő képviselője azt is megfogalmazza, hogy Parsons és követőinek munkái empirikusan többnyire nem kellőképpen alátámasztottak, nem képesek megragadni a változási folyamatokat, valamint a legtöbb esetben megalapozatlanul föltételezik, hogy összhang volna a normák és a személyiség között. Ezért ő egy empirikusan tesztelhető, a változások megragadására alkalmas, nem normatív szerepelméletet igyekszik kidolgozni – vagyis lényegében ő is a parsonsiánus paradigma keretei között marad (Pleck 1976, 1981).

A kritikusok abban is egyetértenek, hogy a nemi szerepek harmóniaelméleti alapokon nyugvó fölfogása – hasonlóképpen a funkcionális szociológia által kidolgozott egyéb modellekhez – alábecsüli a társadalmi konfliktusok, s különösen a hatalmi egyenlőtlenségek-ből fakadó tényezők jelentőségét, s így nemigen tud mit kezdeni az osztály- és nemi alapú, továbbá a faji és etnikai jellegű alá-fölé rendeltségekből adódó társadalmi viszonylatokkal. Pontosabban: amit kezd velük – nevezetesen, hogy általában devianciaként kezeli azokat –, nemigen alkalmas a valóság komplexitásának megragadására. Többen is fölvetik, hogy a „nemi szerep” fogalma csupán a tárgy „egydimenziós”, „sematikus leírására”, az „objektivitás látszatának megteremtésére” irányul, s hogy e kategória végső soron nem más, mint egy „statikus és univerzális skatulya”, amelybe „minden férfit (vagy nőt) bele kell gyömöszölni”. A kritikusok azt is megfogalmazzák, hogy a funkcionális szerepelmélet alkalmatlan mind a társadalmi változás, mind az egyéni cselekvés és a társadalmi struktúra közötti kapcsolat megragadására. Mindebből lényegében az a fölismerés következik, hogy a paradigma által kínált modellek nem megfelelőek a nő és a nő, ill. a férfi és a férfi közötti, rendkívül sokrétű viszonylatok megragadására – így például a normakonform heteroszexualitással tudatosan szembeszegülő meleg felszabadítási mozgalom megértésére sem (Connell 1983, 1995, 2000, 2002; Carrigan és mások 2009 [1985]; Brod 2001 [1987]; Whitehead 2002; McQuarie 1995).

2 Miként arra Carriganék rámutatnak a jelen válogatásban is közölt tanulmányukban (Carrigan, Connell és Lee 2009 [1985]), egyes szerzők (pl. Komarovskij 1946, 1950; Hacker 1957; Hartley 1959), még ha alapvetően nem lépnek is túl a parsonsiánus fogalmi kereteken, Parsonsnál árnyaltabban vizsgálják a férfi nemi szerepeket. Így például – a szerepkonfliktusok fogalmának segítségével – egyrészt képesek empirikus adalékokkal alátámasztani a nemi szerepek változékonyságát, bizonytalanságait, differenciálódását, másrészt rámutatnak a nemi szerepek és a hatalom összefüggéseire is.

Természetesen a férfikutatások történetének mégoly vázlatos ismertetésekor sem hagyható figyelmen kívül az a folyamatosan változó, „konfliktusokkal terhelt kölcsönös függőségi viszony” (Gardiner 2002: 2), mely a férfikutatókat, ill. a férfimozgalmárokat a feminizmus-hoz fűzi. Mint közismert, a múlt század hatvanas-hetvenes éveiben a feminizmus második hullámának számos képviselője a „patriarchátusban”, a férfiaknak a nők fölött gyakorolt, ideológiai és fizikai kényszereken alapuló uralmában látja a fő ellenséget (Millett 1970; Rich 1976). Egyes csoportok (például a New York Radical Women vagy a The Feminists) akár azt is elképzelhetőnek tartják, hogy a két nem cölibátus, ill. lesbikus szeparatizmus révén radikálisan határolódják el egymástól. A *Redstocking Manifesto* szerint például „minden férfi nőelnyomó”, ill. „nekünk nem magunkat, hanem a férfiakat kell megváltoztatnunk” (Morgan 1970: 534–535). Más feministák ugyanakkor a patriarchátus fogalmának korlátaira hívják föl a figyelmet, rámutatva annak redukcionista, esszencialista jellegére; arra nevezetesen, hogy – egy idejétmúlt társadalmi viszonylatrendszer sajátosságait túláltalánosítva – a nőket kizárólag áldozatokként láttatja (Elshtain 1981), és mivel a nők elnyomásának valamennyi összetevőjét magyarázni kívánja, végül semmit sem képes abból megmagyarázni (Rowbotham 1981). Liberális feministák (így például a NOW, azaz: National Organization for Women) a férfiak és nők együttműködésére szólítanak föl (vö. Haraway 1994; Tong 1998; Gardiner 2002), színes bőrű feministák egy csoportja, az 1974-ben alapított Combahee River Collective pedig azt deklarálja, hogy a „rasszizmus ellen a fekete férfiakkal együtt, míg a szexizmus kérdésében a fekete férfiak ellen” kell harcolniuk (vö. Nicholson 1997: 63; Wiegman 2002: 35).³ És így tovább, és így tovább...

E példákkal csupán azt kívántam érzékeltetni, hogy a feminizmus második hulláma a hetvenes évektől kezdődően fokozatosan differenciálódik, és egymással konfrontálódó, folyamatosan újrarendeződő, mozaikszerű irányzatok halmazává töredezik, melynek során mind a társadalmi nemek sajátosságaira fókuszáló megismerő pozíciók, mind a megismerés és a (mozgalmi) cselekvés tárgyai pluralizálódnak és relativizálódnak. (Mindazonáltal hangsúlyozandó, hogy az eltérő nézőpontokat képviselők egyaránt arra törekednek, hogy összehangolják tudományos és mozgalmi tevékenységüket, akárcsak a hatvanas évektől intézményesülő, elnyomott pozícióból megszólaló egyéb interdiszciplináris *studyk* – *cultural studies*, *postcolonial studies*, *black studies*, *ethnic studies* stb. – képviselői.) E differenciálódási folyamat része az is, hogy megjelennek azok a kutatók/aktivisták is, akik tevékenységük középpontjába a maskulinitással, ill. a férfiléttel kapcsolatos problémákat állítják.

E kutatók (ill. aktivisták) egyik legnépesebb (ám korántsem homogén) csoportját azok a túlnyomórészt (új)baloldali, profeminista férfiak alkotják, akik a második hullámos feministákkal szolidáris férfifelszabadító csoportokat szervezve többé-kevésbé együttműködnek a patriarchátus lebontására törekvő nőkkel. Őket tekinthetjük a *férfikutatások második hulláma* képviselőinek. E jobbra heteroszexuális, többnyire az akadémiai szférában vagy független értelmiségiként tevékenykedő férfiak egyaránt kritikusan viszonyulnak a funkcionalista alapú nemiszerep-elmélethez és a *Redstocking Manifestó*t kibocsátó radikális feministák férfiel-lenességéhez. Ugyanakkor a liberális feministákkal egyetértenek abban, hogy a férfiak éppen olyan társadalmi nemnek tekinthetők, mint a nők, ill. hogy kívánatos a két nem együttműködése, valamint a tudományos és mozgalmi tevékenység összehangolása. Abban a tekintetben

3 Ennek kapcsán magyarul lásd még hooks (1994) és Rubin (1994) cikkeit is! Ez utóbbi a feminizmus második hullámának egyik legtöbbit idézett szövege.

viszont már különböznek a *standpointos* és liberális feministáktól, hogy számukra a férfi és férfi közötti viszonylatok rendszere válik központi kérdéssé, azaz egy olyan jelenség, amellyel a feministák majd csak egy bő évtizeddel később kezdenek el szisztematikusan foglalkozni.

Egyes értelmezések szerint (lásd a jelen válogatás első tanulmányát) a hetvenes években a férfiakról szóló nem fikciós (szak)irodalom már külön műfajként jelenik meg. Carriganék 29 angol nyelvű könyvet sorolnak ebbe a csoportba, melyek szerintük négy témakörre összpontosítanak. Egyrészt azt kívánják igazolni, hogy a férfiak is elnyomottak saját szerepeik által, következeképpen – s ez a második fő téma – föl kell szabadítaniuk magukat e szerepek fogságából. Ebből fakad a harmadik és a negyedik téma is, nevezetesen a maszkulinitás megváltoztatásának szükségessége, ill. a változáshoz szükséges technikák elsajátítása.⁴ A profeminista férfimoizgalom bal szélén találhatók azok a radikálisabb aktivisták, akik – a liberális feministák nézőpontjával és szervezeteivel maximálisan azonosulva – a férfifelszabadító csoportok képviselőit is bírálják, mivel azok – úgymond – szűk látókörű és önző módon nem konfrontálódnak kellő határozottsággal a patriarchális társadalmi berendezkedés intézményeivel, továbbá érzéketlenek a faji és osztályelnyomás iránt. E pozícióból szólalnak meg a „Men Against Sexism” mozgalom tagjai,⁵ ill. innen íródik Marc Feigen Fasteau *The Male Machine* című, 1975-ben megjelent, s a „feminista forradalomnak ajánlott” könyve, mely a „szexuális kasztrendszer” egész társadalomra káros volta mellett érvel, és amelyben a szerző egyúttal abbéli reményének is hangot ad, hogy műve az „elméletalkotás és a mozgalom számára egy új korszak kezdetének hírnöke” lehet.

A hetvenes-nyolcvanas években szerveződő férficsoportok, férfimoizgalmak között akadnak olyanok is, amelyek szembefordulnak a feminizmus második hullámának képviselőivel (így természetesen a profeminista férfiakkal is). A heterogén *antifeminista férficsoportosulások* közös jellemzője, hogy zömmel az akadémiai szférán kívül szerveződnek, és nagy hangsúlyt helyeznek arra, hogy a média erejét saját céljaikra használják föl. Ide sorolhatók az elvált apák, a vallási fundamentalista, továbbá a faji vagy (főleg szélsőjobbos) politikai alapokon szerveződő, fedőszervként gyakran egy-egy harci sport művelését választó férfiközösségek is. Az antifeminista férfiak egyik legszervezettebb csoportját a nyolcvanas években megerősödő *mitopoetikus férfimoizgalom* képezi, melynek tagjai egyfajta spirituális, természetközeli férfiszolidaritás újraintézményesítése révén próbálják visszaállítani a férfiak hajdani, „feministák által meggyengített” hatalmát. E mozgalom „bibliája” Robert Bly 1990-ben megjelent műve (magyarul: Bly 2000), amelyben a szerző a huszadik század eleji, tiszta források miszticizmusához forduló természetmozgalomra hivatkozva (melynek egy ideig Magyarországon Bartók, Kodály és Balázs Béla is híve volt) dolgozza ki világgépét (minderől részletesebben lásd Messner 1997).

Jóllehet a férfikutatások második hullámának képviselői nem csupán mozgalmi célkitűzéseikben és stratégiáikban, hanem tudományos orientációjukat illetően is sok tekintetben különböznek egymástól (pl. az alkalmazott módszereket, fogalmakat, paradigmákat illetően), több vonatkozásban közös nevezőre is hozhatók. A társadalomtudományokban tevékenykedő képviselők mindenekelőtt onnan ismerhetők fel, hogy a strukturalista-funkcionalista szerepelméleteken igyekeznek túllépni, ugyanakkor a posztstrukturalista (ha tetszik: poszt-

4 E kontextusban a fontosabb akadémiai publikációk között említhetők Joseph és Elizabeth Pleck (Pleck 1976, 1981; Pleck és Pleck 1980), továbbá Mirra Komarovsky (1976) munkái.

5 Ennek legfontosabb dokumentuma a Snodgrass (1977) által szerkesztett kötet. Az Angliában megjelent művek közül Andrew Tolson (1977) könyve emelkedik ki.

modern) megközelítésektől elhatárolódnak. Más szóval: a modernitás talaján állnak, amennyiben a Parsons utáni, ám a Butler és Foucault előtti társadalomtudományosságban keresik referenciáikat. Hangsúlyozandó ugyanakkor: a második hullám nem ér véget Judith Butler és követőinek színre lépésével: az akadémiai férfikutatások nem elhanyagolható hányada a 21. század elején is ebbe a kategóriába sorolható. Pontosabban: mindazok, akik tárgyukat a „(critical) studies on men and masculinities” vagy a *sociology (esetleg: history) of masculinities* kategóriájába tartozónak tekintik (azaz nem a *queer studies* vagy a *gay and lesbian studies* képviselőiként definiálják magukat), inkább a modernitás talaján szerveződő második hullámos férfikutatások képviselőinek tekinthetők. Hangsúlyozandó mindazonáltal, hogy a különböző hullámok közötti határvonalak nem húzhatók meg egyértelműen!

Összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy a második hullám szerzői (1) hatalmi viszonylatként igyekeznek a társadalmi nemek közötti kapcsolatokat definiálni, s e tekintetben a férfi–férfi, ill. férfi–nő közötti relációkra egyaránt fókuszálnak (e kontextusban nagy hangsúlyt kapnak a nem heteroszexuális férfiak beágyazottságával kapcsolatos vizsgálódások); (2) elutasítják a „biológiai determinista” vagy „szociáldarwinista” megközelítéseket; (3) profeministáknak tekinthetők (nemcsak mozgalmi célkitűzéseikben, hanem abban a tekintetben is, hogy a második hullámos feministák elméleteihez kívánnak kapcsolódni); (4) a „maszkulinitásokkal” kívánnak foglalkozni, azaz hangsúlyozzák a férfítapasztalások sokféleségét, valamint történetileg és kulturálisan változó jellegét; (5) igyekeznek összehangolni a tudományos és a mozgalmi tevékenységet; (6) nem tesznek egyenlőségelet a férfi és a maszkulinitás, ill. a nő és a feminitás közé (azaz föltételezik, hogy nők is rendelkezhetnek „maszkulin”, miképpen férfiak is „feminin” sajátosságokkal) (Modleski 1991; Gardiner 2002; Whitehead 2002).

Whitehead a következőképpen foglalja össze a maszkulinitás szociológiájának legfontosabb sajátosságait:

A maszkulinitás szociológiája a férfiak viselkedési mintázatainak, tevékenységeinek, értékeinek és perspektíváinak kritikai tanulmányozására irányul. E tekintetben a feminista hagyomány örökösének tekinthető. E műfaj képviselői személyes és politikai meggyőződésből elkötelezett hívei a feminista célkitűzéseknek és a nemek közötti igazságosság elvének. A maszkulinitás szociológiájának keretébe tartozó (azaz a férfakkal és a maszkulinitással foglalkozó) kritikai írások a férfakkal kapcsolatos hatalmi viszonylatok differenciálódását, naturalizációját és beágyazódását tanulmányozzák a különböző kultúrák, politikai körülmények és szervezeti formák keretei között. Egyúttal e hatalmi viszonylatok átalakítására és a férfiak megváltoztatására is törekednek (Whitehead és Barrett 2001: 14–15).⁶

Connell és a „hegemón maszkulinitás” fogalma

Ha egyetlen szerző munkásságával, ill. kategóriarendszerével szeretnénk reprezentálni a férfikutatások második hullámának jellegzetességeit, akkor erre Bob (Raewyn) Connell,⁷ ill. az általa (szerzőtársaival közösen) kidolgozott *hegemón maszkulinitás* fogalma tűnik a legalkalmasabbnak. Connell jelentőségét mutatja, hogy a 21. század elején megjelent, férfi-

6 Ha másképp nem jelölöm, az angol nyelvű kiadványokból idézett szövegeket én fordítottam (H. M.).

7 Connell ausztrál szociológus, a University of Sidney Faculty of Education and Social Work professzora, az Ausztrál Tudományos Akadémia tagja. 1944-ben született Robert William Connellként, és 2006-ig Bob R. Connellként publikált. Ekkor nővé operáltatja magát, és azóta Raewyn Connellként jegyzi írásait.

kutatásokat kanonizáló valamennyi szöveggyűjteményben ő a leggyakrabban hivatkozott, ill. legtöbb írással jelenlévő szerző. A talán legteljesebb áttekintést nyújtó szöveggyűjtemény (Whitehead és Barrett 2001) névmutatójában a hivatkozott szerzők listáját ő vezeti – igen nagy előnnyel. A kötet tárgyszavai között is hangsúlyosan szerepel a „hegemón maszkulinitás” kategóriája. Haywood és Ghail (2003) kötetének névmutatójában Connell a második legtöbbet hivatkozott név (az első helyen a kötet egyik szerkesztője, Máirtín Mac an Ghail található...). Adams és Savran (2002) szöveggyűjteményében Connell az egyetlen szerző, akinek két tanulmánya olvasható (a huszonkettőből). Abban a szöveggyűjteményben pedig, amelyet Connell Kimmellel és Hearnnel közösen szerkesztett (Kimmel és mások 2005), a hivatkozott első öt szerző toplistája a következőképpen alakul (zárójelben a hivatkozások száma): Connell (96), Hearn (51), Kimmel (44), Messerschmidt (24), Collinson (15).

1985-ben jelenik meg a jelen válogatás első tanulmányaként közölt (főntebb már többször idézett), címével is nagyra törő, számos szöveggyűjteményben újrapiublikált, hosszú, polemikus, elhatároló és programkijelölő cikk (*A maszkulinitás új szociológiája felé*, Carrigan, Connell és Lee 2009 [1985]), amelyben Connell és munkatársai hármast tűznek maguk elé. Egyrészt éles kritikában részesítik a parsonsiánus nemiszerep-elmélet fogalomkészletével operáló korábbi megközelítéseket (miközben rámutatnak a férfi nemi szerepekkel foglalkozó, és esetlegesen elfelejtett vagy alulértékelt szerzők munkáinak kvalitásaira is). Másrészt feldolgozzák, és szellemesen csoportosítják a férfi nemi szereppel kapcsolatos szakirodalom elmúlt húsz évének termését, nagy hangsúlyt helyezve a tudományos elemzés és a férfimozgalom közötti kapcsolódási pontok föltárására. Végül a nemi szerepek helyett egy árnyaltabb, a nemek közötti, ill. az egyes nemeken belüli hatalmi viszonylatokat megragadni képes új fogalomrendszert igyekeznek kidolgozni. E szöveget a hegemón maszkulinitás elméletének korai megfogalmazódásaként is olvashatjuk.

Eme első, nyersebb szövegváltozatot követően Connell több művében igyekszik tökéletesíteni kategóriarendszerét (Connell 1987, 1995, 2000, 2002). A következő tíz-húsz évben fokozatosan finomodik fogalmi apparátusa, és kikristályosodik szemléletmódja, mely a dzsenderviszonylatokat a tágan értelmezett társadalmi struktúra összetevőjeként, relacionális kontextusban igyekszik megragadni, nagy hangsúlyt helyezve a maszkulinitások és feminitások közötti bonyolultabb viszonylatok „pluralitásának” tanulmányozására:

Ha szélesebbre tárjuk nézőpontunkat, a maszkulinitást nem egy izolált tárgyként, hanem egy nagyobb struktúra részeként foghatjuk föl. (...) Ez egy inherensen relacionális fogalom, mely a „feminitás” ellenpontjaként fogható föl. (...) Ahelyett, hogy a maszkulinitást egyfajta természetes karaktertípusként, viselkedési átlagként vagy normaként igyekeznénk definiálni, inkább ama folyamatok és viszonylatok megismerésére tanácsos koncentrálnunk, melyeknek köszönhetően a dzsendersajátosságok áthatják a férfiak és a nők életét. A maszkulinitás – amennyiben maga a fogalom definiálható egyáltalán – egyrészt a társadalmi nemi viszonylatokban folyamatosan jelenlévő helyként, másrészt a férfiak és nők által végzett tevékenységek együtteseként, harmadrészt e tevékenységek testi tapasztalatokban, személyiségben és kultúrában érzékelhető következményeiként fogható föl. (...)

A dzsenderviszonylatok az egészként fölfogott társadalmi struktúra egyik fő komponensének tekinthetők; miképpen a dzsenderpolitikák is kollektív sorsunk fő meghatározói közé tartoznak. A dzsender-, faji és osztályviszonylatok kölcsönhatásának fölismerését követően mára általánosan elfogadottá vált, hogy sokféle maszkulinitást különböztessünk meg; tehát beszélhetünk fekete és fehér, munkásosztályi és középosztályi maszkulinitásokról. Ez jó dolog, csakhogy ezáltal könnyen a leegyszerűsítés csapdájába eshetünk, hiszen úgy gondolhatjuk, hogy csupán

egyfajta fekete maszkulinitás vagy *egyfajta* munkásosztályi maszkulinitás létezik. Tehát a maszkulinitás pluralitásának fölismerése csak az első lépésnek tekinthető. Elengedhetetlen, hogy e maszkulinitások közötti viszonyokat is vizsgálódásunk részévé tegyük. Sőt mindezen továbblépve az osztály- és faji viszonyokat is részre kell bontanunk, hogy fölfedezzük a velük együtt érvényesülő dzsenderviszonylatokat. Hiszen ugyanúgy léteznek fekete melegek, mint nőies gyári munkások, a középosztálybeli nemierőszak-elkövetőkről és a nőnek öltözött tisztos polgárokról nem is beszélve (Connell 1995: 67–76, kiemelés az eredetiben).

E szemléleti pozíció, miközben nyilvánvalóan a feminizmus második hulláma (ön)kritikai hagyományának örököse, több vonatkozásban is új elemzési dimenziókat, ill. szempontokat emel be a társadalmi nemek kutatásának kánonjába. Miközben ugyanis rámutat arra, hogy a maszkulinitások meghatározása és értelmezése mélyen ágyazódik a legfontosabb társadalmi intézmények – az állam, az oktatás, a vállalatok és a család – létezésébe, eme intézmények történetileg kondicionált⁸ voltát is tételezi. Emellett a társadalmi viszonyok terét – a férfiak és nők közötti viszonylatok mellett – kiterjeszti a férfi-férfi viszonylatokra is. E sokféleségben kitüntetett szerepet szán a heteroszexuális és a homoszexuális férfiak közötti alá-fölé rendeltségek vizsgálatának:

Egyes férficsoportok között uralmi és alárendeltségi dzsenderviszonyok léteznek. A kortárs európai és amerikai társadalmakban ezek közül a legfontosabb eset a heteroszexuális férfiak uralmi helyzete és a homoszexuális férfiak alárendelt volta (Connell 1995: 78).

A maszkulinitások között négyféle viszonyt különböztet meg: a hegemoniát, az alárendelődést/alávetettséget, a cinkosságot és a marginalizációt (Connell 1995: 76–81). Az utóbbi három kidolgozottsága azonban sajnálatos módon elmarad az elsőé mögött. Nyilvánvalóan ebből is fakad, hogy ezek jóval ritkábban fordulnak elő a férfikutatások irodalmában. Kulcsfogalma kapcsán a következőképpen fogalmaz:

A hegemon maszkulinitás jóval összetettebb jelenség annál, mint ahogy azt a férfiakról szóló könyvekben gyakran esszencializáló módon meghatározzák. Semmiképpen sem tekinthető olyasfajta „szindrómának”, melyet a Money-féle szexológusok vagy egyes klinikusok azáltal hoznak létre, hogy „feltételegyütessé”, ill. patológiává dologiasítják az emberi viselkedést, ill. a homoszexualitást. A fogalom inkább arra vonatkozik, hogy férfiak egyes csoportjai hogyan válnak képessé arra, hogy belakják a hatalommal és gazdagsággal járó pozíciókat, ill. hogyan lesznek képesek legitimálni és újratermelni az uralmukat létrehozó társadalmi viszonylatokat. (...) A „hegemonia” mindig történetileg megragadható körülmények együttesére vonatkozik, melyek közepette a hatalmat megszerzik és megtartják. A hegemonia kialakulásának vizsgálatakor nem a korábban is létezett csoportok közötti kapcsolódásokra, hanem inkább e csoportok *formálódása* során fölmerülő kérdésekre kell koncentrálnunk. Annak érdekében, hogy megérthessük a különböző maszkulinitásokat, mindenekelőtt a hegemoniát létrehozó és ellenző tevékenységeket kell kutatásunk tárgyává tenni; röviden, a patriarchális társadalmi rend politikai technikáit kell tanulmányoznunk (Connell 1987: 179–181, kiemelés az eredetiben).

A „hegemon maszkulinitás” kategóriája mindmáig a férfikutatások leggyakrabban használt kategóriája; nagy szerepe van abban, hogy a nyolcvanas évek végétől mind a „nemi szerepek”, mind a „patriarchátus” fogalma háttérbe szorul e szakterületen. A „hegemonia” fogalma – melyet a hatvanas évek brit kritikai kultúrakutatása is előszeretettel használ, következé-

8 Connell eredeti diplomáját tekintve történész.

képpen ismerősen cseng a különböző studyk művelői számára – Antonio Gramscitól származik, aki az 1930-as években dolgozza ki azt, egy olyan uralomtípusra vonatkozóan, mely túllép a közvetlen erőszak kényszerén, ill. a törvényi szabályozáson, amennyiben – az oktatás és/vagy a tömegkommunikáció által is közvetített „magától értetődő tudásként” – beépül a gondolkodás felszíne alatti észlelési struktúrákba. Vagyis mélyen ágyazódik a kultúrába:

A Gramscitól származó és az osztályviszonyok elemzésére szolgáló „hegemónia” fogalma arra a kulturális dinamikára utal, amelynek során egy csoport domináns pozícióra tesz szert a társadalmi életben, és ezt a pozíciót képes sikeresen fönntartani. Egy adott időszakban egy adott maszkulinitásforma kulturálisan kiemelkedhet. A hegemon maszkulinitást eszerint olyan dzsenderviszonylatok konfigurációjaként határozhatjuk meg, mely a patriarchátus legitimitációjának problémájával kapcsolatos aktuálisan elfogadott választ testesíti meg azáltal, hogy garantálja a férfi uralmi, ill. a nő alárendelt pozícióját (vagy legalábbis e garanciát elfogadhatóvá teszi). Mindez nem jelenti azt, hogy a hegemon maszkulinitás leginkább előtérben álló képviselői mindig a legnagyobb hatalommal bíró férfiak lennének. A hegemon tartalmakat ugyanis példafigurák (filmszínészek, sőt filmbéli karakterek fantáziaalakjai) is megtestesíthetik. (...) Mindazonáltal nagy az esélye annak, hogy a hegemonia akkor jön létre, ha a kulturális eszmény és a kollektív vagy egyéni intézményesült hatalom összekapcsolódik. Következésképpen az üzleti, katonai és politikai szféra felső pozícióit betöltők a maszkulinitás korporatív megjelenítésének meggyőző példáit kínálják. (...) Ugyanakkor nyomatékositani szeretném, hogy a hegemon maszkulinitás egy „aktuálisan elfogadott” stratégiát jelöl. Amikor a patriarchátus védelmét szolgáló föltételek megváltoznak, az adott maszkulinitás uralmi alapjául szolgáló alapok is erodálódhatnak. Új csoportok kétségbe vonhatják a régi megoldásokat, és új hegemoniát hozhatnak létre. Bármely férfiscsoport uralma megkérdőjelezhető a nők által is. Vagyis: a hegemonia egy történelmileg változó viszonylat (Connell 1995: 77).

A hegemon maszkulinitás elméletének kritikai recepciója

Ha egy fogalom nagy közkezdveltségre tesz szert egy adott tudományterületen, előbb-utóbb a kritikai újraértelmezési kísérletek tárgyává válik. A connelli megközelítésmódot is sokan és sokféle pozícióból támadták, ill. támadják – többé-kevésbé megalapozott módon. A jelen válogatás második és harmadik írása a férfikutatások harmadik hulláma (illetve, ha tetszik, a posztstrukturalizmus) nézőpontból próbál fogást találni Connellen.

Demetrakis Z. Demetriou, aki a Sydney-i Egyetemen Connell kollégája, *Connell „hegemon maszkulinitás” fogalmának kritikája* (2009 [2001]) című írásában – a kemény cím ellenére – gyakorlatilag a connelli szemléletmód keretei között marad, midőn elfogadja, hogy a hegemon maszkulinitás – úgymond – „újratermeli önmagát”. Ugyanakkor – rámutatván a hegemon minták keveredésének jelenségére – kísérletet tesz a fogalmi háló finomítására. Connell dichotomizációra hajló fölfogását bírálja, nem tartván elfogadhatónak, hogy a kutató túlságosan éles határvonalat húzzon a hegemon, ill. a nem hegemon tartalmak közé. E „dualizmus” földoldása érdekében vezeti be az átmeneti formákat jobban megragadni képes (a gramscianus „történelmi blokk” fogalma által ihletett) „hegemon blokk” kategóriáját. A posztstrukturalista megközelítések jól bejáratott fogalmi masinériáját működéskébe hozva a „tárgyalás”, a „fordítás”, a „kisajátítás”, az „újraértelmezés” és – mindenekelőtt – a Homi Bhabha-féle „hibridizáció” kategóriái segítségével igyekeznek a maszkulinitás történelmileg változó mintázatainak árnyaltabb megragadására. Példaként a huszadik század utolsó ne-

gyedétől érzékelhető folyamatra utal, melynek során a hetero-, ill. homoszexualitás identifikációs és reprezentációs formái egymásba csúsznak, vagyis – korábban elképzelhetetlen módon – a meleg maszkulinitás egyes elemei a domináns „hibrid blokk” részévé válnak. E nehezen felismerhető és sok esetben megtévesztő változások – mondja Demetriou – a Connell által megfogalmazottaknál jóval árnyaltabb módon reprodukálják a patriarchális uralmat: „a hegemon maszkulinitás éppen e hibrid és ellentmondásosnak tűnő tartalomnak köszönhetően termeli újra önmagát” (Demetriou 2009 [2001]: 105).

A jelen válogatás harmadik tanulmánya, Stephen M. Whitehead *Hatalom és ellenállás* című írása a szerző szintetizáló igényű könyvének (Whitehead 2009 [2002]) harmadik fejezete. Az angol szociológus explicit módon a férfikutatások harmadik hullámának képviselőjeként nyilvánul meg. Vagyis a férfikutatások második hullámának legfontosabb sajátosságát reprezentáló connelli életmű arra szolgál számára, hogy rámutasson az ún. „jogi-diszkurzív” elméletek korlátaira, nevezetesen arra, hogy ezek a megközelítések (1) a hatalmat csupán elnyomó, hierarchikus és kognitív érvényű jelenségként fogják föl, (2) struktúrafogalmuk rigid, redukcionista és determinista, következésképpen (3) nem képesek megragadni a maszkulin szubjektumot.⁹ Ezzel szemben Whitehead a hatalmat cirkulárisan fölfogó (tehát az elnyomott ágens identitásérvényesítését is figyelembe vevő), foucault-i diszkurzív modellel operál, mely – relacionális és nemdeterminista struktúrafelfogásának köszönhetően – képes lehet a testileg meghatározott maszkulin szubjektum megragadására:

A hatalom diszkurzív modelljének a maszkulinitással való összekapcsolása révén e fejezetben bevezettük a *maszkulin szubjektum* fogalmát. Ennek során érveket hoztam fel amellet, hogy a férfiakat [males and men] diszkurzív módon megformált maszkulin lényeknek tekintsük: ez a társadalmi nem jelzésének egy olyan státusza, amelyet nem utolsósorban az tesz lehetővé, hogy a társadalmi nem az az elsődleges azonosító tényező, amely a férfiakat (és a nőket) segíti befűződni a társadalom szövetébe (Whitehead 2009 [2002]: 131).

Amikor Whitehead oximoronoknak tekinti a „patriarchális hegemonia”, ill. a „hegemon struktúra” kategóriáit, ill. a hegemon maszkulinitás fogalmát a domináns maszkulinitások hasznos „gyűjtőnévének” tekinti, olyan kritikai észrevételeket fogalmaz meg, amelyek nem egy másik paradigma (vagy hullám) nézőpontjából támadják Connellt, hanem arra mutatnak rá, hogy Connell fogalmi hálójának – a második hullám egyéb képviselőivel összevetve is – megvannak a maga inherens korlátai. E tekintetben Whitehead csatlakozik ama szerzőkhöz, akik a Connell-féle megközelítés elméleti háttérének kidolgozatlanságát bírálják, azt vetvén az ausztrál szociológus szemére, hogy fogalomrendszere sematikus, marxizmusa leegyszerűsített, továbbá hogy naiv szocialista feminizmusa fölött „eljár az idő” (Tosh 2004; Hooper 2001; Hearn 2004).¹⁰

9 Lényegében ezt fogalmazzák meg azok a kritikák is, amelyek szerint Connell „statikus logikája alkalmatlan arra, hogy túllépjen a strukturalizmuson” (Hooper 2001), ill. azzal vádolják az ausztrál szociológust, hogy fogalomrendszere esszencialista, mely hamis egységet teremt egy elmosódó és ellentmondásos valóságban (MacInnes 1998; Petersen 2003).

10 Kétségtelen, midőn egy háromszáz oldalas könyvben egy-egy oldalnyi terjedelemben olvashatunk arról, hogy a hegemonia mellett a maszkulinitások közötti viszonyokat az „alárendelődés”, a „cinkosság” és a „marginalizáció” kategóriáival ragadhatjuk meg, az embernek az a benyomása, hogy egy szociológushallgató szakdolgozatát tartja kezében. Egyébként e helyütt Connell is érzi, hogy fejtegetése nem kielégítő, mivel megjegyzi, hogy „ez csupán egy elnagyolt vázlat” (Connell 1995: 78–81). Sajnálatos módon azonban az utóbbi három kategória érdemi kibontásával szerzőnk egyéb műveiben is adós marad.

A „második hullámos” nézőpontból megfogalmazódó kritikai észrevételek közé sorolható Brod (1994) ama megállapítása, miszerint Connell csupán a férfiak közötti különbségekre és viszonylatokra koncentrál, a nők közötti kapcsolatokat nem árnyalja. Ebbe a kontextusba illeszthető Holter (2003) észrevétele, nevezetesen, hogy Connell a férfiak közötti hatalmi viszonylatokat (mindenekelőtt a heteroszexuális férfiak hegemoniáját a homoszexuális férfiakkal szemben) a nők fölötti uralmi helyzetükből eredezteti, jóllehet ez korántsem magától értetődő. Itt említhető Hearn ama észrevétele is, miszerint Connell nem veszi kellő súllyal figyelembe az osztályhelyzetből fakadó meghatározottságokat és a gazdasági tényezőket.¹¹ További kritikaként az is fölmerül (Martin 1998), hogy a hegemon maszkulinitás kategóriája inkonzisztens, mivel a fogalom egyes esetekben uralmi helyzetű karakterek (például agresszív, heteroszexuális, középosztályi, nőelnyomó, racionális, homofób férfiak) relacionális jelölésére használtatik, míg más esetekben – például a kriminológiában – fix típusokra vonatkozik (például negatív típusjegyekkel fölruházott erőszakos bűnözőket jellemeznek általa). Tosh (2004) azt veti Connell szemére, hogy történeti horizontja csupán az utóbbi kétszáz évre terjed ki.¹²

Connell becsületére legyen mondva, hogy igyekszik komolyan venni a kritikákat, és a jelen válogatás negyedik írásaként megjelentetett, James W. Messerschmidtrel közösen jegyzett cikkében (Connell és Messerschmidt 2009 [2005]) reagál az őt ért kritikákra. E cikkben – *Hegemon maszkulinitás. A fogalom újragondolása* – számos ellenvetést visszautasít,¹³ és fönntartja, hogy a hegemon maszkulinitás kategóriája helyesen és jogosan mutatott rá a maszkulinitások pluralitására és a különböző formák között feszülő hierarchiák létezésére. Ugyancsak igazoltnak látja a gramscianus megalapozottságú hegemoniafogalom alkalmazását, mivel ily módon lehetősége nyílt annak érzékeltetésére, hogy az uralom nem erőn, hanem kulturális közvetítő mechanizmusokon keresztül érvényesül. Meggyőződése szerint kellő empirikus alátámasztást nyert az a tétele is, miszerint „a hegemon maszkulinitás nem feltétlenül a legáltalánosabb minta a fiúk és férfiak mindennapi életében. A hegemonia részben inkább a maszkulinitások példáinak (pl. profi sportcsillagok) megteremtésén keresztül működik – olyan szimbólumok révén, amiknek tekintélyük van, annak ellenére, hogy a legtöbb férfi és fiú nem teljesen azoknak megfelelően él” (Connell és Messerschmidt 2009 [2005]: 151). Végül igazolja látja a hegemon maszkulinitások történelmi (újra)formálódására vonatkozó álláspontját is.

11 Mi több, nemcsak a marxizmus eredeti szellemiségét kéri számon Connellen, hanem azt is nehezményezi, hogy miért tért el az eredeti, gramscianus fogalmi kerettől (Hearn 2004).

12 Álláspontom szerint e két utóbbi megjegyzés némileg „övon alulinak” tekinthető, hiszen a tágabb kitekintésű történeti nézőpont Tosh általi követelése nem immanens kritika, hanem önkényes fölvetés. Továbbá igaz ugyan, hogy a fogalomhasználat inkonzisztenciájára vonatkozó kritikai megjegyzés nem megalapozatlan, csak hogy mind-ezt nemigen illő Connell nyakába varrni, hiszen ő éppen a történetietlen, esszencialista megközelítésekkel szemben igyekszik a maga relacionális és történeti szemléletmódját megalkotni. Nem véletlenül fogalmaz úgy, hogy „a »hegemon maszkulinitás« vagy a »marginalizált maszkulinitások« fogalmi nem fix karaktertípusokat neveznek meg, hanem olyan praxiskonfigurációknak tekinthetők, amelyeket változó viszonylatstruktúrák különös helyzeti generálnak” (Connell 1995: 81).

13 Többek között Whitehead ama észrevételeit is, miszerint a szubjektumot láthatatlanná tette volna, továbbá, hogy a hegemon maszkulinitás fogalmának használata strukturális determinizmust és eldologiasodott hatalomfelfogást implikálna. Válaszában fölveti, hogy azért szép számban akadnak nem diszkurzív társadalmi gyakorlatok is (pl. a közvetlen fizikai erőszak, a nem verbális interakciók világa, a házimunka, gyermeknevelés vagy a különböző, reflektálatlanul végzett rutinszerű cselekedetek), amelyek esetében a foucault-i diszkurzív elemzési szint nem elegetendő. Azt persze nem teszi hozzá, hogy az általa említett társadalmi gyakorlatokat ő sem igen veszi figyelembe...

Ugyanakkor a kritikai megjegyzések közül többet elfogad,¹⁴ majd javaslatot tesz a fogalom újrafogalmazására – mégpedig négy területen. Mindenekelőtt a *dzsenderhierarchiák* bonyolult és komplex viszonylatrendszerének tudatosabb figyelembevételét javasolja – a marginalizált csoportok „tiltakozó maskulinitásától” kezdve a jól kidolgozott, faji és etnikai jellegű „nem hegemon maskulinitásokon” át a nő-férfi viszonylatok legkülönbözőbb fajtáival bezárólag. Elismeri, hogy eredetileg a hegemon maskulinitás párja a „hegemon feminitás” fogalma lett volna, ám a kategória előbb „hangsúlyozott feminitássá” vált, majd kikerült érdeklődése fókuszából. Mára egyértelműen elvetendőnek tartja a *Gender and Power*-ben megfogalmazott álláspontját (Connell 1987), miszerint a nők és férfiak közötti valamennyi viszonylat a férfiak globális dominanciájára, azaz egyetlen hatalmi relációra volna redukálható. Az újrafogalmazandó további területeket egyrészt a „*maskulinitások földrajzi meghatározottsága*” jelentené,¹⁵ melyhez a *test társadalmiasodásának*,¹⁶ továbbá a „*maskulinitások dinamikájának*” tanulmányozása járulhatna. Eme utóbbi témakör kapcsán a férfiaságot létrehozó társadalmi praxis rétegzettségére, belső ellentmondásosságára, az ezzel kapcsolatos változások fontosságára utal.¹⁷

Kritikai megjegyzések Connellék önkritikáját illetően

Nem tudom, van-e komolyabb társadalomtudós, aki mondjuk a „maskulinitások földrajzával” kapcsolatban fölvázolt „három szint” olvastán ne engedne meg magának egy félmosolyt, vagy a maszatos és definiálatlanul használt „dinamika” kategória láttán ne kezdené el csóválni a fejét. Vagyis nehéz volna tagadni, hogy Connell írásaiban gyakran megfigyelhető egyfajta naiv nyelvezet és a túlegyszerűsített taxonómiák iránti vonzódás, amit rosszindulatúan akár dilettáns verbális akrobatikának is minősíthetnénk. Ily módon akár még udvarias formulának is tekinthető, amikor csupán fejletlennek, sematikusnak vagy leegyszerűsítőnek nevezik fogalmi hálóját. Eme nem túlzottan komplex elméletalkotási gépezet lép működésbe akkor is, amikor az ausztrál szociológus a különböző maskulinitások közötti lehetséges relációk típusait tárgyalja, és a hegemonia mellett csupán az uralmi-hatalmi dimenzióban

14 Így például az ímént említettek közül Brod, Holter kritikáját, vagy Whitehead-nek a szubjektumelmélete kidolgozatlanságára vonatkozó megjegyzését. Hearn észrevételeire érdemben nem reagál. S noha az esszencializmus és inkonzisztens alkalmazás Martin által is megfogalmazott vádját magára nézve nem tartja megalapozottnak, azzal egyetért, hogy sokan így használják kategóriarendszerét.

15 Ennek keretén belül az „empirikusan létező hegemon maskulinitások három szinten elemezhetők:

1. lokálisan: a családok, szervezetek, közvetlen közösségek szemtől szembeni interakcióiban konstruálódnak, mint ahogy általában azokat az etnográfiai és életútkutatásokban leírják;

2. regionálisan: a kulturális vagy nemzetállami szinten konstruálódnak, ahogy általában a diszkurzív, politikai és demográfiai kutatásokban megjelenik; és

3. globálisan: az olyan transznacionális terepen konstruálódnak, mint a világpolitika, nemzetek közötti üzlet és média, ahogy általában az egyre jobban elterjedő, maskulinitásokról és globalizációról szóló kutatások tanulmányozzák” (Connell és Messerschmidt 2009: 154).

Megjegyzendő, hogy Connell jelenleg a globalizáció kutatásával foglalkozik (l. Connell 2007).

16 E témakör kapcsán az egészség, a sport, ill. valamennyi testi praxis kerülhetne az érdeklődés középpontjába, mivel a „testek egyaránt tekinthetők a társadalmi gyakorlat tárgyainak és ágenseinek”.

17 Megfelelő példák híján azonban nem egyértelmű, mire is gondol a maszatos jelentéstartalmú „dinamika” fogalmának bevezetésével, ill. hogy e kategória vajon miért tekinthető az újrafogalmazás részének, amikor a történelmi meghatározottság fontosságát Connell a kezdetektől hangsúlyozta. Szintén nem teljesen világos, hogy e jelenség vajon miért nem beilleszthető a társadalmi nemi hierarchiák változékonyságának kategóriájába.

értelmezhető egyéb viszonylatokat, az alárendelődést, a cinkosságot, a kiszorítást, majd később a bekebelezést említi (jóllehet egyiket sem fejt ki részletesen)!

Véleményem szerint a hatalmi-uralmi dimenzióban nem volna szabad figyelmen kívül hagyni a klasszikus alapesetet, a fizikai erőszakon, ill. annak monopolizálásán alapuló, kényszer strukturalta uralmi viszonylatokat. A kulturális és szimbolikus elemeket előtérbe állító gramscianus fogalmi keret azonban mindezt nemigen teszi lehetővé. További probléma, hogy e sematikus fogalomrendszer alapján nem vizsgálhatók a *nem* uralmi-hatalmi jellegű viszonylatok, mindenekelőtt a kooperáción, szolidaritáson, csábításon, versenyen alakuló közösségformák és társadalmi gyakorlatok (a férfi-férfi, a férfi-nő és a nő-nő relációkban). Következésképpen az együttműködő, egymással szolidáris, érzelmi-indulati alapon szerveződő (és dzsenderszempontból nem föltétlenül homogén) hagyományos vagy modern közösségek (család, baráti kör, iskolai vagy munkahelyi csoport, katonai alakulat, szubkultúra stb.) létének számos meghatározó viszonylata megragadhatatlanná válik a connelli fogalomrendszer alapján. Sajnálatos, hogy 2005-ös cikkében sem érzi feladatának, hogy fogalmi hátlóját ebbe az irányba bővítse.

Fogalomhasználatának további problémája, hogy a hegemonia kategóriáját következetesen egyes számban használja, azt kívánván érzékeltetni ezáltal, hogy minden viszonylatban létezik egy hegemon forma, pontosabban minden viszonylatban *egyetlen* hegemon forma létezik, még ha e forma folytonosan át is alakul. 2005-ös cikkében utal ugyan Jefferson ezzel kapcsolatos kritikájára (Jefferson 2002), elfogadván, hogy a különböző társadalmakban és kultúrákban a kutatók ezer és egyféle maszkulinitásvariációt fedezhetnek föl, mégis azt állítja, hogy közelebbről megvizsgálva ezeket a kontextusokat, kiderül, hogy azokban többnyire egyetlen modellértékű, hegemon maszkulinitás létezik, mely „úgy mutatja be magát, mint a férfiak gondolkodásának és életének *egyetlen* helyes útját” (Connell és Messerschmidt 2009 [2005]: 150).¹⁸

Véleményem szerint ez az álláspont akkor is problematikus, ha nem kérjük rajta számon a szolidaritást, ill. kooperáció alapján szerveződő közösségek vizsgálatát lehetővé tévő alternatív relációtípusokat, hanem elfogadjuk a connelli paradigma megkötetéseit (nevezetesen, hogy a kulturálisan közvetített hatalmi-uralmi hierarchia fejeződik ki a példaértékű hegemon maszkulinitásban). Az persze könnyen előfordulhat, hogy például a mitopoetikus férfimozgalomban adott helyen és időpontban valóban csak egyetlen kívánatos férfifilétmodell kristályosodik ki (vagyis nem vitás, hogy a connelli érvelés alátámasztására szolgáló példát bármikor lehet találni), ugyanakkor számtalan olyan helyzet is említhető, amikor egy-egy erőterén belül az egymással versengő alternatívák viszonylag tartós egyensúlyra alakul ki, azaz egyetlen modell sem kerül hegemon helyzetbe. Gondoljunk például a nyugati típusú parlamenti demokráciákra, melyekben az állampolgárok megközelítően azonos köre akár évtizedeken keresztül vonzódhat a politikai hatalomra aspiráló, eltérő értékeket, ideológiákat, jövőképeket és – nem utolsósorban – maszkulinitáskódokat, illetve -politikákat képviselő erők valamelyikéhez. Ám azt egyetlen szociológus sem gondolhatja komolyan – amennyiben persze a felszíni politikai változások alatti társadalmi folyamatokat is értelmezni kívánja –, hogy az egyik rivális erő hatalomra kerülése azt eredményezné, hogy a győztes által megtestesített maszkulinitásformák automatikusan hegemonná válnak, míg a vesztes által

¹⁸ Ennek alátámasztására az amerikai férfimozgalmakról szóló „maszkulinitáspolitikákat” vizsgáló könyvről (Messner 1997) utal.

képviselek egy csapásra marginalizálódnak, és alárendelteké, bekebelezetteké (netán a hegemon modell cinkosaivá) válnak.

Connell pozícióját támadhatóvá teszi az is, hogy egy naiv tükrözésemélet talaján áll, és nem számol a reprezentáció és interpretáció folyamatainak diszkurzív komplexitásával (vö. Hall 1997). Különösen, hogy azt sem teszi egyértelművé, pontosan ki képviseli a hegemonia jelentéstartalmait,¹⁹ továbbá nem tisztázza, hogy e jelentéstartalmak milyen közvetítő mechanizmusok révén épülnek be a maszkulinitás praxisába. A jelen válogatásban közölt cikkben is kitart amellett, hogy a „hegemonia részben inkább a maszkulinitások példáinak (pl. profi sportcsillagok) megteremtésén keresztül működik”, akár oly módon is, hogy azok „egyetlen valódi férfi életéhez sem kapcsolódnak szorosan”. És deklarálja ugyan, hogy a férfiviselkedési modellek körforgását az egyház, a tömegkommunikáció és az állam is segítheti (Connell és Messerschmidt 2009 [2005]: 151, 143), leegyszerűsített példái azonban inkább gyöngítik, mintsem alátámasztják állításait.

Jellemző módon például mindössze két mondatban (!) utal a „szovjet rezsim” sztahano-vista alakja által reprezentált hegemon modellre, mint az állam által ünnepeelt, noha „különböző módokon el is torzít[ott]” férfimintára. Ám sem e „torzít[ott]” férfiminta tartalmi sajátosságaival, sem a torzítás mint különleges reprezentációs forma ismertetőjegyeivel nem foglalkozik. A következő bekezdésben pedig ezt a „félreérthető” és „torz” modellt minden további nélkül a szovjet típusú hegemon maszkulinitás indikátorának tekinti (i. m. 143). Így viszont egy csapásra ideológiává, ill. propagandává redukálja a hegemonia jelenségét – vagyis gyakorlatilag érvényteleníti kulcsfogalmának gramscianus mélységét, miközben – sajnálatos módon – eszébe sem jut annak fölvetése, hogy a propaganda által kínált modellt az „elnyomottak” számtalan lehetséges diszkurzív formában interpretálhatják (például annak kifordított vagy ironikus ellenolvasatait adva), noha e szempont megkerülhetetlen volna egy kifinomult elemzésben. Vagyis a szovjet (típusú) rendszer hegemon maszkulinitásmintáit keresve beéri a propagandisztikus modell rekonstrukciójával, és lemond az adott helyen és időben létező, egyéb potenciális (hegemon) maszkulinitások empirikus megismerésének lehetőségéről.

Vagy vegyünk egyik másik példát: Scorsese *Dühöngő bikája* – amennyiben elfogadjuk a rendező saját szándékait illető nyilatkozatait – kétségtelenül értelmezhető az erőszakot leplező műalkotásként; ám ama interpretációk elvetésére sincs kellő alapunk, amelyek a filmet az erőszak apoteózisaként igyekeznek fölfogni. Vagyis korántsem magától értetődő, hogy az értelmező a dekonstrukció vagy a rekonstrukció kontextusába illeszt-e egy adott textust (vö. Carter 2003: 61). Nagyjából ugyanilyen dilemmák merülhetnek fel Tarantino kultuszfilmjeivel vagy a legtöbb háborús filmmel kapcsolatban is. Miképpen hasonlóan összetett és ellentmondásos lehet a fekete meztelen férfiakat ábrázoló Mapplethorpe-fényképek értelmezése is, hiszen – társadalmi beágyazottságunktól és politikai orientációnktól is függően – a képeket egyaránt olvashatjuk a feketék perverziójának leleplezéseként vagy a szexuális és/vagy faji szabad(os)ság dicsőítőiként (hogy most csak e két szélsőséges alternatívát említsem). Az egyes interpretációkban meghatározó szerepet játszhat az is, hogy vajon tisztában vagyunk-e a fotográfus szexuális orientációjával és bőrszínével, és ha igen, milyen módon

19 Whitehead joggal kérdezi, hogy a hegemon maszkulinitás megtestesítője vajon „John Wayne vagy Leonardo di Caprio; Mike Tyson vagy Pelé? Vagy esetleg különböző időpontokban valamennyien? (Whitehead 2009 [2002]: 117).

viszonyulunk ahhoz (vö. Mercer 2002). A példák folytathatók volnának. Ám remélhetőleg ennyi is elegendő a Connell-féle tükrözési modell elégtelenségének érzékeltetésére. (Ráadásul e filmes példák jóval egyszerűbb viszonylatrendszeret alkotnak, mint a legitimációs célzatú sztahanovista modellek reprezentációinak és lehetséges interpretációinak történeti variációi a szovjet típusú társadalmakban.)

Összefoglalva: a hegemon maszkulinitás elméletének komoly érdeme, hogy egy olyan profeminista szemléletmódot képvisel, amelynek segítségével – a jól használható központi fogalom alapján – hatalmi viszonylatként ragadhatjuk meg a társadalmi nemek (és ezen belül mindenekelőtt a férfiak) közötti kapcsolatokat, előtérbe állítván a férfitapasztalások sokféleségének makrostruktúrába ágyazott, történetileg és kulturálisan változó jellegét. Ugyanakkor a második hullám modern szemléleti keretei között maradván is számos jogos kritikai ellenvetéssel élhetünk magának a maszkulinitásfogalomnak a jelentését illetően, továbbá kifogásolhatjuk az elméletalkotás színvonalát, a reprezentációval és a maszkulinitás lokalizációjával, pozicionálásával kapcsolatos álláspont kellő differenciáltságát. És akkor még egy szót sem szoltunk arról, hogy a harmadik hullám posztstrukturalista nézőpontjából megfogalmazott észrevételek mennyiben érvényteleníthetik a connelli paradigmát. Mindenesetre bízom abban, hogy a *hullámok konfliktusát* illetően e válogatás olvasói kellő támpontot találnak majd ahhoz, hogy kialakíthassák saját álláspontjukat.

Hivatkozott irodalom

- Adams, R. és D. Savran (szerk.) (2002): *The Masculinity Studies Reader*. Oxford: Blackwell.
- Bhabha, H (1988): The Commitment to Theory. *New Formations* 5: 5–23.
- Bly, R. (1990): *Iron John: A Book About Men*. Reading, MA: Addison-Wesley.
- Brod, H. (1987): A Case for Men's Studies. In *Changing Men: New Directions in Research on Men and Masculinities*. M. S. Kimmel (szerk.). London: Sage-Focus.
- Brod, H. (szerk.) (1987): *The Making of Masculinities. The New Men's Studies*. Boston: Allen and Unwin.
- Brod, H. (1994): Some thoughts on some histories on some masculinities. Jews and other others. In *Theorizing Masculinities*. D. S. David és R. Brannon (szerk.). Thousand Oaks: Sage.
- Brod, H. (szerk.) (2001): Bevezetés: a férfikutatások témái és tézisei. *Replika* 43–44: 37–54.
- Butler, J. (1990): *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. New York: Routledge.
- Carrigan, T., R. W. Connell és J. Lee (2009 [1985]): A maszkulinitás új szociológiája felé. *Replika* 69: 43–88.
- Carter, C. és C. K. Weaver (2003): *Violence and the Media*. Buckingham: Open University Press.
- Connell, R. W. (1987): *Gender and Power*. Cambridge, UK: Polity Press.
- Connell, R. W. (1995): *Masculinities*. Cambridge, UK: Polity Press.
- Connell, R. W. (2000): *The Men and the Boys*. Cambridge, UK: Polity Press.
- Connell, R. W. (2002): *Gender*. Cambridge, UK: Polity Press.
- Connell, R. W. és J. W. Messerschmidt (2009 [2005]): Hegemon maszkulinitás. A fogalom újragondolása. *Replika* 69: 135–163.
- Connell, R. (2007): The Northern Theory of Globalization. *Sociological Theory* 25(4): 368–385.
- Demetriou, D. Z. (2009 [2001]): Connell „hegemon maszkulinitás” fogalmának kritikája. *Replika* 69: 89–107.
- Elshtain, J. B. (1981): *Public Man, Private Woman*. Princeton: Princeton University Press.
- Fasteau, M. F. (1975): *Tha Male Machine*. New York: Dell.

- Gardiner, J. K. (2002): Introduction. In uő (szerk.): *Masculinity Studies and Feminist Theory. New Directions*. New York: Columbia University Press, 1–31.
- Hacker, H. M. (1957): The New Burdens of Masculinity. *Marriage and Family Living* 19: 227–233.
- Hadas M. (2001): Hímnem, többes szám. *Replika* 43–44: 25–36.
- Hall, S. (1997): *Cultural Representations and Signifying Practices*. London: Sage.
- Haywood, Ch. és M. Mac an Ghaill (2003): *Men and Masculinities. Theory, Research and Social Practice*. Buckingham: Open University Press.
- Haraway, D. (1994): A szituációba ágyazott tudás. In *Férfuralom*. Hadas Miklós (szerk.). Budapest: Replika Kör, 121–142.
- Hearn, J. (2004): From Hegemonic Masculinity to the Hegemony of Men. *Feminist Theory* 5(1).
- Holter, O. G. (2003): *Can men do it? Men and gender equality – The nordic experiences*. Copenhagen: Nordic Council of Ministers.
- hooks, b. (1994): Feminizmus mint transzformációs politika. In *Férfuralom*. Hadas Miklós (szerk.). Budapest: Replika Kör, 98–106.
- Hooper, Ch. (2001): *Manly States: Masculinities, International Relations, and Gender Politics*. New York: Columbia University Press.
- Jefferson, T. (2002): Subordinating hegemonic masculinity. *Theoretical Criminology* 6(1): 63–88.
- Kimmel S. M, J. Hearn J. és R. W. Connell (2005): *Handbook of Studies on Men and Masculinities*. Thousand Oaks: Sage.
- Komarovsky, M. (1976): *Dilemmas of Masculinity*. New York: Norton.
- MacInnes, J. (1998): *The End of Masculinity: The Confusion of Sexual Genesis and Sexual Difference in Modern Society*. Budkingham: Open University Press.
- McQuarie, D. (szerk.) (1995): *Readings in Contemporary Sociological Theory. From Modernity to Post-Modernity*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Martin, P. Y. (1998): Why can't a men be more like a women? Reflections on Connell's masculinities. *Gender and Society* 12(4): 472–474.
- Mercer, K. (2002): Skin Head Sex Thing: Racial Difference and the Homoerotic Imaginary. In *The Masculinity Studies Reader*. Rachel Adams és David Savran (szerk.). Oxford: Blackwell. 188–200.
- Messner, M. A. (1997): *Politics of Masculinities. Men in Movements*. Thousand Oaks: Sage.
- Millett, K. (1970): *Sexual Politics*. Garden City, New York: Doubleday.
- Modleski, T. (1991): *Feminism Without Women. Culture and Criticism in a „Postfeminist” Age*. London: Routledge.
- Morgan, R. (szerk.) (1970): *Sisterhood is Powerful: An Anthology of Writings from the Women's Liberation Movement*. New York: Vintage.
- Nicholson, L. (szerk.) (1997): *The Second Wave: A Reader in Feminist Theory*. New York: Routledge.
- Parsons, T. és F. R. Bales (1956): *Family, Socialization and Interaction Process*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Petersen, A. (2003): Research on men and masculinities: Some implications of recent theory for future work. *Men and Masculinities* 6(1): 54–69.
- Pleck, J. H. (1976): The male sex role: definitions, problems, and sources of change. *Journal of Social Issues* 32(3): 155–164.
- Pleck, Joseph H. (1981): *The Myth of Masculinity*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Pleck, E. H. és J. H. Pleck (szerk.) (1980): *The American Man*. Englewood Cliffs: Prentice Hall.
- Rich, A. (1976): *Of Women Born: Motherhood as Experience and Institution*. New York: W.W. Norton.
- Rowbotham, S. (1981): The trouble with patriarchy. In *People's History and Socialist Theory*. R. Samuel (szerk.). London: Routledge.
- Rubin, G. (1994): Nők forgalomban. In *Férfuralom*. Hadas Miklós (szerk.). Budapest: Replika Kör, 63–97.
- Snodgrass, J. (szerk.) (1977): *For Men Against Sexism*. Albion: Times Change Press.
- Tolson, A. (1977): *The Limits of Masculinity*. London: Tavistock.
- Tong, R. (1998): *Feminist Thought*. Boulder: Westview.
- Tosh, J. (2004): Hegemonic masculinity and the history of gender. In *Masculinities in Politics and War. Gendering Modern History*. S. Dudink, K. Hagemann és J. Tosh. Manchester: Manchester University Press, 41–58.
- Whitehead, S. M. és J. F. Barrett (szerk.) (2001): *The Masculinities Reader*. Cambridge: Polity Press.
- Whitehead, S. M. (2002): *Men and Masculinities: Key Themes and New Directions*. Cambridge: Polity Press.
- Whitehead, S. M (2009 [2002]): Hatalom és ellenállás. *Replika* 69: 109–133.
- Wiegman, R. (2002): Unmaking: Men and Masculinity in Feminist Theory. In *Masculinity Studies and Feminist Theory. New Directions*. J. K. Gardiner (szerk.). New York: Columbia University Press, 31–60.